

CO ŘÍKÁ DŮM: MOŽNOSTI SYMETRICKÉHO PŘÍSTUPU K MATERIALITĚ DOMOVA¹

KAROLÍNA PAUKNEROVÁ

What does the house say: Possibilities of symmetrical approach to the materiality of home

Abstract: The article discusses the possibility of a symmetrical approach in the anthropological study of the materiality of home. After an overview of the development in material culture studies and anthropological research of home, the author discusses two examples of anthropological writing about home: a description of home from Margaret Mead's autobiography and Inge Daniels' contemporary anthropological study from Japan. The analysed examples show, that the symmetrical approach in anthropology may be one of the possible ways we are able to deepen our understanding of human and nonhuman actors, how we could bridge the dichotomies between nature and culture, or as in this case between people and places and things, and thus understand more fully to multi-layered life-world(s).

Key words: agency, agent, home, material culture, materiality, symmetrical approach.

Úvod

„Domov jako prostor přináležení a odcizení, intimity a násilí, touhy a strachu je naplněn významy, pocity, zážitky a vztahy, které leží v samém jádru lidského života,“ stojí v úvodu tematického čísla *Cultural Geographies* o domově (Blunt – Varley 2004: 3). Na druhou stranu může být domov vymezen jako konglomerát osob, míst, pocitů, paměti, zážitků, věcí, určitých kulturních a společenských norem, zvířat atd. V tomto textu se však z mnohovrstevnaté problematiky domova zaměříme pouze na úzký výsek této tematiky, a to na otázku, jak lze zkoumat

¹ Text vznikl v rámci programu Teoretický výzkum komplexních jevů (PRVOUK – P22).

materialitu domova a je-li pro antropologický výzkum domova možný a vhodný symetrický přístup (viz Law 2009). Nejprve se ve stručnosti zastavíme u vývoje zájmu o věci ve společenské vědě obecně a u vymezení symetrického přístupu, představíme zejména přístupy školy materiální kultury a přístupy symetrické. Po krátkém přehledu zkoumání domova v rámci antropologie, se zvláštním zřetelem ke škole materiální kultury, následují dva příklady popisu domova, u kterých se budeme zamýšlet nad tím, jak zachází s materialitou domova a jaké možnosti skýtá pro jeho zkoumání symetrický přístup. Cílem příspěvku je především představit širší teoretické pozadí zkoumání domova a na dvou ilustračních příkladech naznačit možnosti aplikace symetrického přístupu.

Návrat věcí do společenské vědy a symetrický přístup

Věci jako téma společenské vědy byly v posledních desetiletích opomíjeny (přehled viz např. Olsen 2010). V počátcích antropologie, archeologie i dalších společenských věd patřily právě popis a katalogizace věcí či předmětů zkoumaných kultur k nejdůležitějším úkolům, později však došlo k ústupu zájmu o věci a nakonec se jimi v těchto disciplínách téměř opovrhovalo. Nyní, zdá se, opět nastává doba, kdy věci – respektive zájem o ně – zažívají svou renesanci.

Podíváme-li se na zájem a nezájem o věci v širším spektru sociálních věd, zdá se, že „špatná pověst“ věcí a nezájem o ně může mít kořeny jak v tradiční marxistické kritice reifikace neboli objektivizace, česky zvěcnění, tak ve freudovské psychoanalýze. Zvěcnění v marxistických přístupech je chápáno jako negativní proces, v psychoanalýze jsou pak věci degradovány na významy, které jsou prodloužením lidské psychologie. Nevraživý postoj k věcem můžeme sledovat i u frankfurtské školy, zejména v jejím postoji ke komodifikaci kultury (viz např. Mussel 2013). A dalšími zdroji odporu by mohly být postoje k věcem například v raných pracích Martina Heideggera, ve filozofii Karla Poppera v souvislosti s falzifikací nebo lhostejnost věcí o sobě v Bytí a nicotě Jean-Paula Sartra.

Naopak lásku k věcem lze najít u představitelů hnutí *Neue Sachlichkeit* – Nové věcnosti. Slavný je mezi nimi například Alexandr Rodčenko, jeden z předních ruských konstruktivistů, který ve svém často citovaném dopisu z Paříže z roku 1925 píše: „Věci v našich rukou nám musí být rovny, musí nám být soudruhy.“ (blíže viz Kravets 2013) Čtenář zběhlý v poezii si při této větě nemůže nevzpomenout na Jiřího Wolкера a jeho verše: „Miluji věci, mlčenlivé soudruhy, protože všichni nakládají s nimi, jako by nežily, a ony zatím žijí a dívají se na nás jak věrní psi pohledy soustředěnými a trpí, že žádný člověk k nim nepromluví,“ nebo na Jiřího Ortena a jeho těžítka (dále viz např. ztráta věcí v básních Rilkeho, ve filozofii reflektovaná Alešem Novákem, 2009). V neposlední řadě

nelze opomenout ani pozdější statě Martina Heideggera, *Zrození uměleckého díla* (vyšlo 1935; česky Heidegger 1968–1969) a *Věc* (česky Heidegger 1993), ve kterých zásadně přehodnotil bytí věcí a přiblížil je bytí člověka.

Vrátíme-li se k antropologii a oborům blízkým, v „návratu“ věcí sehrála rozhodující roli kniha *Sociální život věcí* (Appadurai 1986), jež se na rozhraní antropologie a ekonomie zabývá způsobem, jak věci nabývají hodnoty a významu při transakcích. Arjun Appadurai v této knize usiluje, podobně jako Nicholas Thomas (1991) ve své studii z Tichomoří, o odlišný náhled na věci než užívanou tradiční optikou klasických materiálových studií, která akcentuje především prvotní účel věcí, tedy to, k čemu byly vyrobeny. Appadurai i Thomas popisují věci podle toho, čím se v průběhu času stávají. Na přelomu 80. a 90. let 20. století převažuje studium věcí jako zboží (zejm. Miller 1987; 1994; 1995). Zlom v tomto přístupu k věcem lze zaznamenat až v období koncem prvního desetiletí 21. století, kdy se objevují práce, které se explicitně snaží překonat nebo neposilovat dualitu mezi člověkem a věcí (Miller 2008; 2009). K tomuto posunu konceptualizace věcí a jejich bytí ve světě a k oslabení této dichotomie patří i promýšlení vztahu věcí a emocionality, paměti a věcí (např. Buchli 2010), ale též transcendence a věcí (např. Bille – Hastrup – Sørensen 2010). Výše uvedený zlom v pojetí a zkoumání věcí se odehrál za spoluúčasti i prostřednictvím vlivu tzv. školy materiální kultury. Mezitím se jinde v archeologii na kritice této školy, ale také všeobecného dosavadního zacházení s materiální kulturou zrodila tzv. symetrická archeologie, která explicitně usiluje o rehabilitaci věcí, respektive o to, aby se při zkoumání věcí aplikoval symetrický přístup (viz dále). Jejimi nejznámějšími osobnostmi jsou archeologové Bjonar Olsen, Christopher Witmore a Michael Shanks a antropolog Timoty Webmoor (Olsen 2010; Olsen et al. 2012). Mezi práce inspirované symetrickým přístupem patří i poslední kniha archeologa Iana Hoddera *Entangled* (Hodder 2012), která se soustřeďuje na provázanost (entanglement) věcí a lidského a ukazuje, jak lze věci poznávat prostřednictvím mapování a analyzování sítí těchto vztahů. Jakkoli však v současném uvažování o věcech v antropologii a blízkých oborech převládají škola materiální kultury a symetrická archeologie, existuje též mnoho dalších publikací, které se do těchto směrů neřadí (např. Domaňska 2005; 2006a; 2006b).

Výše jsme se zmínili o symetrickém přístupu a programu symetrické archeologie, která je jeho součástí, nyní je na místě ho krátce přiblížit, aby bylo možné přejít k úvahám o symetrickém přístupu při studiu materiální kultury, zejména materiality domova. Symetrický přístup původně vznikl pro zkoumání vědecké praxe (viz Latour – Woolgar 1979), později se rozšířil do nejrůznějších oblastí společenské vědy; v tomto článku jím rozumíme epistemologický a etický princip.

Někteří autoři argumentují, že princip symetrie začíná s nárokem, aby lidští a mimolidská aktéři nebyli chápáni jako ontologicky odlišní, jako oddělené entity (např. Callon – Latour 1992; Latour 2005: 76; Olsen 2003). Kořeny jejich oddělování jsou hledány v období modernity (srov. Latour 1993). Epistemologický princip symetrie lze chápat také jako analytické vyrovnávání různých entit, v téměř smyslu jako ve svém pojednání o schopnosti aktérů jednat píše Andrew Gardner, že totiž „západní myšlení od osvícenství stavělo buď na jednom, nebo druhém pólu ... duality“ (tj. zdůrazňovalo jednání nebo strukturu). Naším cílem je „překonat nebo spojit tyto duality a najít cestu jak účinněji zapojit člověka do tohoto sociálního a přírodního světa“ (Gardner 2009: 97). Etičnost symetrického principu spočívá v tom, že nechápeme jeden z pólů dichotomií (např. kultura–příroda, tělo–mysl nebo člověk–zvíře) za lepší, nadřazený (nebo mu nepřisuzujeme schopnost jednat) a druhý za pasivní, ale že zacházíme se všemi aktéry na základě sítě, vzorců jednání, ve kterých se při výzkumu rozkrývají; případná hierarchie těchto aktérů pak vzniká na základě toho, jak velkou moc v rámci sítě akumulují.

Zaměříme se nyní na teorie, představy a přístupy v antropologii o materialitě domova, které tvoří pole pro úvahy nad přínosy a úskalími symetrického přístupu.

Věci, které dělají domov: antropologické studium materiální kultury domova

Domov jako místo, odkud rozumíme minulosti a rozvrhujeme budoucnost, může mít materiální povahu a být spojován s konkrétními věcmi, jejich asamblážemi, společnostmi konkrétních lidí, nebo může být i nehmotný – intelektuálové a umělci mohou za své domovy považovat například svět myšlenek nebo hudbu. V každém případě je domov místo, které těsně souvisí s identitou člověka a je tedy velice důležitým, ne-li klíčovým tématem pro antropologii. Nicméně žádná z dále citovaných prací není všemi uznávanou absolutní autoritou a definice domova, respektive materiální kultury domova se v každé z nich trochu odlišuje. Domov je chápán různě široce, jak ve smyslu prostorovém (byt, dům i město), tak i společenském (rozsah sítě sociálních a mocenských vztahů, které jsou s domovem spojovány). Domov může být konceptualizován jako prostor přináležení, ale i jako propletenec lidí, zvířat, věcí, společenských institucí a norem. Má-li však být koncept domova použit jako vysvětlující termín v antropologii, je třeba jej odlišit zejména od domácnosti a domu či příbytku samotného. Následující řádky představují nástin témat, která jsou v antropologii a jí blízkých oborech zkoumána od osmdesátých let po současnost v souvislosti s problematikou studia materiální kultury domova. Uvedený výčet prací si neklade nároky na úplnost – pouze naznačuje širší pole, v němž se tematika domova a jeho materiální kultury zkoumá. Domovu byla ve společenské vědě věnována zvláštní pozornost od

80. let 20. století (např. Csikszentmihalyi 1981; nebo Dovey 1985; Miller 1987; 1988), ale zvýšenému zájmu se těší zejména v posledních dvaceti letech (Marcus 1995; Olsen 1999; Miller 2001; Pink 2004; Cieraad 2006). Domov lze nahlížet z různých úhlů pohledu, pro následující přehled a úvahy budeme za ohnisko výzkumného zájmu považovat materiální složku, materiální kulturu domova.

Věci spojené s domovem nejsou nutně stacionární, jak by se mohlo na první pohled zdát, ale jejich uspořádání je – tak aby utvářelo pocit jistoty, pocit domova – v čase relativně stabilní. V antropologii se domovu nejčastěji věnují práce z oboru studia příbuzenství či týkající se obecně vztahu rodiny a místa, kde rodina žije. Mezi další témata patří domáckost (homeyness) – vytváření domova, domov jako místo spotřeby, vztah domova a vlastnictví, politiky, genderu a stáří. Pořadí uváděných zaměření oboru na problematiku domova a jeho materiální kultury je arbitrární, ale rozpíná se v poli, jehož střed tvoří studium materiální kultury domova a má silné vazby jak k problematice příbuzenství, tak k místu, koncepci (či ideji) domova atd.

Ve studiích příbuzenství se domov (přehledně k tématu viz Skupnik 2010: 287–325) zkoumá jak v kontextu tradičních struktur, kde je rodina obvykle definována lokálně, tj. přínáležitostí k domu a nikoli na základě příbuzenství (Horský – Seligová 1997; pro anglickou rodinu Stone 1977), tak i u rodin, kde je například jen jeden rodič (Jacobson – Liem – Weiss 2001) nebo kde o děti pečují au-pairs (Búriková – Miller 2010). Na vztah rodiny a materiální kultury domova jsou explicitně zaměřeny napříkladně práce *House Life: Space, Place and Family in Europe* (Birdwell-Pheasant – Lawrence-Zúñiga 1999), kde lze najít etnografické případové studie vazeb mezi domem, domácností, domovem a rodinou z různých míst v Evropě, nebo *Housing and Family Wealth* (Forrest – Murie 1995), zabývající se vazbou mezi bydlením, formami bohatství a rolí rodiny ve vytváření a rozmnožování rodinného bohatství.

Celkový přehled vývoje ideje domova lze nalézt třeba v knize *Home: A Short History of an Idea*, v níž Witold Rybczynski (1987) představuje vývoj forem bydlení a domácích technologií v Evropě od středověku. Jiné studie se zaměřují na atributy tzv. domáckosti (McCracken 1989) nebo ideál domova (Chapman – Hockey 1999). Velkým samostatným tématem je domov a moc toho, jemuž domov patří, kdo ho ovládá. Studií analogií a metafor při sociální konstrukci vlastnění domova se zabýval Craig M. Gurney (1999) nebo již výše jmenovaní Ray Forrest a Alan Murie (1995). Při zkoumání domova nelze opomenout také již zmíněné genderové aspekty a téma stáří (Hunt 1989; Spain 1992). Důležitou součástí zkoumání vztahu těla a prostoru je tedy rovněž kritická gerontologie, v jejímž rámci mají své místo i studie vyjednávání domova ve stáří (Kontos

1998). A konečně velkou část produkce tvoří práce o materialitě domova a jejím vztahu k politice bydlení, architektuře domů a zahrad, službám pro domácnost i ke smyslu místa (Brookes 2000).

Výše uvedené antropologické či antropologii blízké studie se dotýkají témat domova a jeho materiální kultury, většinou však nepracují explicitně s představou, že materiální kultura sama působí na ostatní aktéry. Pro hledání aplikace symetrického přístupu v antropologii je proto přínosnější studium domova v rámci školy materiální kultury, která se zabývá věcmi a promýšlí jednání věci ve světě a někdy i jejich ontologii.

Pro téma vyjednávání domova jsou zajímavé práce, které sledují vazby mezi materialitou a mocí, politikou, spotřebou, genderovými otázkami či globalizací (Tilley et al. 2006; Dovey 2002) a vztahy mezi lidmi, praktikami, prostředím a věcmi (Hicks – Beaudry 2010). Domov a proces vytváření domova je jedno z hlavních témat této školy (Buchli 1999; 2002; 2009; Miller 1988). Důraz na materialitu domova zde dovoluje propojit prostorové a časové aspekty domova s praktikami vytváření domova, které odrážejí osobní hodnoty a preference (Hand – Shove – Southerton 2007; Daniels 2010). Domov se podle teoretiků materiální kultury nejen vytváří, ale i spotřebovává. Tento podvojný vztah produkce a spotřeby domova je důležitý pro uchopení podstaty vztahu domova a identity (Reimer – Leslie 2004; Miller 2001). Domov a jeho materialita jsou vpleteny například také do spotřeby jídla (Valentine 1999). Autoři školy materiální kultury se věnují rovněž širším souvislostem polohy domova, architektury a města: Victor Buchli (2007) promýšlí materialitu města Astana v postsovětském Kazachstánu, domem, domovem a socialistickou architekturou se konkrétně zabývá na příkladu komunitního domu Narkomfin (Buchli 1999) a domov, domácnost a kultura domova (*home cultures*) jsou tématem jeho stati v Oxfordském slovníku materiální kultury (Buchli 2009). Zájmem školy materiální kultury jsou i předměty a způsoby, jak se používají, vystavují a co znamenají právě pro utváření domova a identity jeho obyvatel i pro jejich praktiky (Tolia-Kely 2004; Hand – Shove – Southerton 2007). V pracích této školy, jež se dotýkají tématu domova, je velmi patrná snaha o překonání duality člověka a věci (Búriková – Miller 2010; Miller 2001).

Dva domy: domov Margaret Meadové a japonský moderní dům Inge Danielsové

Jak dojde k tomu, že některé místo se stane domovem, co všechno musí působit, co se čemu musí přizpůsobit a jaké materiální objekty, symboly, osoby, skupiny osob atd. jsou zainteresovány v tomto procesu – to vše jsou témata, která můžeme zahrnout pod pojem vyjednávání domova. Již z takto zjednodušeného podání je

zřejmé, že vyjednávání domova je bohatý a sofistikovaný proces, v němž hraje materiální kultura, která nás zde zajímá, velice důležitou, ne-li stěžejní roli. Vyjednávání domova může být proces založený na rituálu jako například u !Kungů v Kalahari v 50. a 60. letech 20. století, kde podle popisu antropoložky Lorny Marshallové každý večer skupina lidí vytváří domov tak, že zapálí oheň, aby byl vyznačen střed, a postaví malou zástěnu nebo symbolický vchod. Tyto zdánlivě maličkosti stačí k vytvoření komplexního schématu prostorových významů, podle kterých se každý orientuje (Marshall 1976). Na druhou stranu v soudobém kontextu může vyjednávání proběhnout jako vlastní úprava stávajícího, poskytnutého prostoru, jak to ve svém výzkumu o státních bytech (*council flats*) v severním Londýně zaznamenal antropolog Daniel Miller. Obyvatelé často upravovali a měnili v bytech kuchyně, přestože ty předchozí, postavené jako součást původního vybavení bytu, byly ještě dobré. Velké úpravy v bytech nebyly s ohledem na majitele možné, ale menší estetické úpravy ano. Proměna kuchyně, jak argumentuje Miller (1988), byla krokem ve vyjednávání domova mezi obyvateli bytu a státem – vlastníkem bytu. Později ve své knize s názvem *Stuff* napsal, že domy jsou místa, odkud plánujeme a skrze něž rozumíme standardům vlastní kultury. Domy jsou tím, co nás určuje, omezuje, jsou „bitevním polem“ lidí a věcí (Miller 2009: 85).

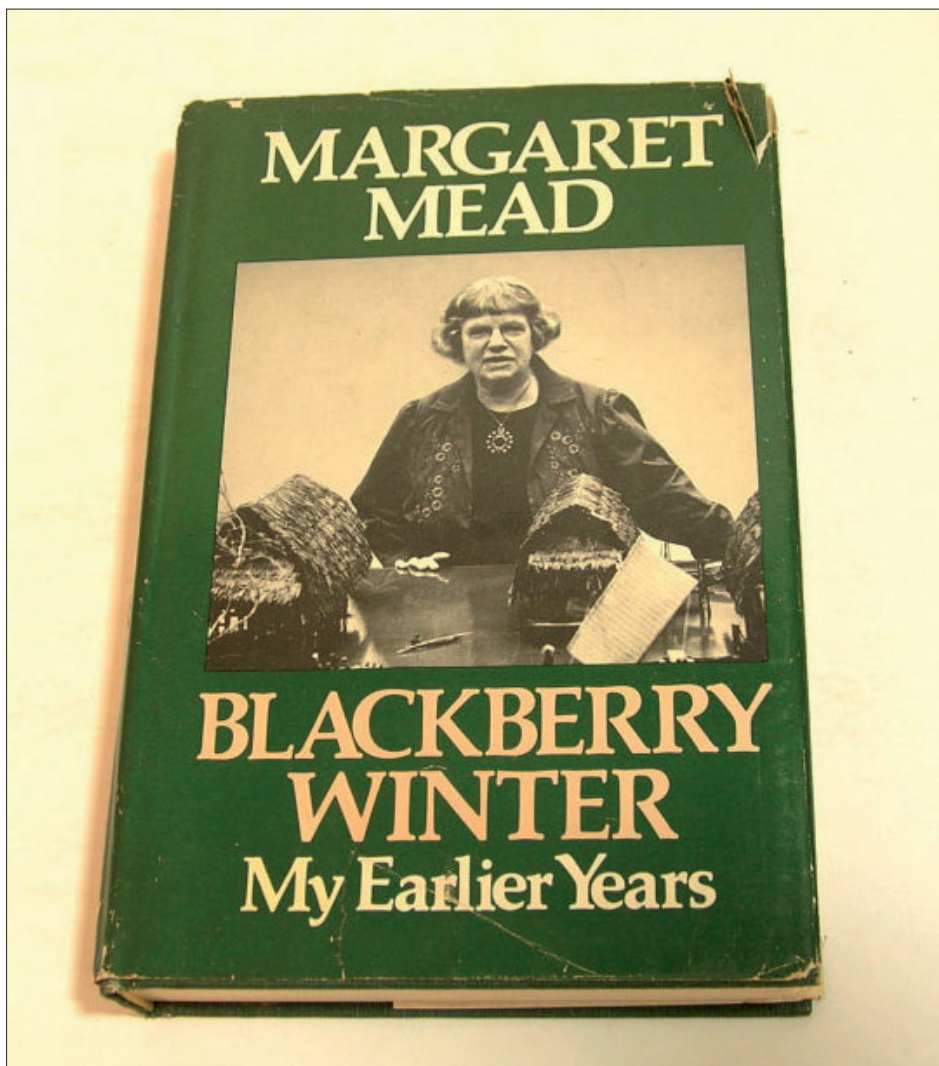
Pro následující část studie byly vybrány dva záměrně nesourodé texty; liší se rozsahem, žánrem, teoretickým pozadím i dobou vzniku, pojí je však akcent na materiální kulturu spojenou s domovem. Vedle sebe stojí osobní vyprávění antropoložky o vlastním domově a soudobá antropologická studie domova, která se hlásí ke škole materiální kultury. Pokusme se nyní pohlédnout na tyto popisy domova optikou symetrického přístupu. Nejprve bude představeno vyprávění o domově v autobiografii Margaret Meadové, poté se zaměříme na antropologickou studii domova Inge Daniesové, provedenou v Japonsku. Cílem tohoto výběru je ukázat, že symetrický přístup může být funkční při zkoumání domova a že je relativně široce aplikovatelný. Může odhalit vazby jednotlivých aspektů materiality domova a ukázat určité vzorce, ať již se daný text materialitou a priori zabývá nebo ne a ať se jedná o odbornou studii materiality domova či osobní vyprávění.

Autobiografie je žánr, který s vyprávěním o domově bezprostředně souvisí. Domov – přítomný, či absentující – jako místo, kam člověk patří, a místo, kterému patří, se v autobiografii Margaret Meadové objevuje téměř na každé straně; zaměříme se však na tu kapitolu, kterou autorka věnuje přímo tématu domova a cestování. Otec Margaret Meadové, Edward, byl akademik a jeho práce vyžadovala časté stěhování. Bydlení jen na jednu sezonu a každoroční stěhování bylo pro Meadovy běžné. V období mezi těmito přesuny se rodina vracela na dvě místa. Margaret Meadová vzpomíná na svůj domov z dětství v Hammontonu a na farmu

v Holicong, Bugs County. Všechny ostatní domy kromě nich byly cizí a musely se, jak doslova Meadová píše, „co nejrychleji upravit na naše vlastní, aby už nebyly cizí“ (Mead 1972: 8). Zmiňuje se o dvou typech domů: jedny jsou a priori „vlastní“ a druhé jsou „cizí“ a musí se na „vlastní“ upravit, přičemž nejde o vlastnictví majetku, ale o emocionální přináležitost domu a obyvatel, která vytváří domov. Symetrickou optikou lze za touto větou vidět dvojsměrný pohyb či působení – noví lidé a dům jsou si vzájemně cizí, a musí nastat obousměrný pohyb představující zbavování se cizoty. V našem pojetí světa je těžké si představit, že by (obyčejný, nikoli například strašidelný) dům měl nějaké vědomí, jehož prostřednictvím by sám považoval nové lidi za cizí. Olsen (2010) ve svém symetrickém pojetí chápe bytí věci jako bytí při ruce (podrobně viz dále), a v tomto smyslu jsou domy, o kterých Meadová píše jako o původně „cizích“, připraveny stát se domovem, stát se „vlastními“; jejich bytí je určeno tím, že mají sloužit jako domovy čili stát se „vlastními“ pro ty, kteří je obývají. Upravování domu se nevyčerpává jen změnami v materialitě domu, ačkoli fyzicky se tak projevují; jde o změny, které způsobí, že původně cizí dům se stane domovem.

Meadová líčí, jak jako dítě běžela napřed, když rodina dorazila do domu, aby si našla pro sebe pokoj, který bude co nejdále od všech ostatních a nejlépe úplně pod střechem, pokoj, ve kterém by byla předem varována, jestli někdo nejde (Mead 1972: 8). Později, v roce 1926 přišla Meadová do *American Museum of Natural History* v New Yorku, kde dostala kancelář v podkroví v západní věži muzea. Připadala jí přesně jako pokoj, který měla na farmě, jako ty pokoje, které si vždy vybírala v pronajatém domě. Do věže vedla dvě schodiště (jaká bývala ve všech lepších pronajatých domech), po kterých se dalo sejít, když se blížil někdo nevídaný. Snad i kvůli této místnosti s výhledem na střechy města se Meadová rozhodla, že v muzeu zůstane napořád (ibid.: 13). „Všechny mé cenné věci – poznámky, rukopisy, fotografie a filmy jsou [tu] uloženy,“ píše Meadová a na jiném místě konstatuje: „Od konce dvacátých let jsem neměla stálý dům, kam se vracet, jen řadu pronajatých bytů mezi terénními výzkumy.“ Nebo bydlela u přátel v řadových domech (*brownstone houses*), které sice „měla ráda, které opečovávala, ale bez povinností majitele“. Ale o své kanceláři říká: „V určitém smyslu to byl můj nejstálější domov po mnoho let.“ (ibid.: 14–15)

Její pracovna v muzeu, kde měla uloženy všechny své nejdůležitější věci, a její domov z dětství jsou si podobné svou pozicí v hmotě domu, dále specifickou možností přístupu, která skýtá i možnost snadného úniku, ale i tím, že ukrývají poklady – nejcennější věci. Takový domov poskytuje svobodu: vše je vidět, vetřelce je předem slyšet a lze odtamtud zmizet před nevídaným návštěvníkem po druhém schodišti; domov je možné zařídit a měnit podle

Obr. 1 Antikvární vydání autobiografie Margaret Meadové s jejím portrétem u modelu samojské vesnice (zdroj: Etsy, <http://www.etsy.com/listing/155690320/blackberry-winter-my-earlier-years-by>, 21. 4. 2014)

vlastní vůle, shromažďovat v něm bez rizika různé materiály z cest i cennosti. Domov se z kanceláře stává jednak tím, jak ji v dané době Meadová užívala (což bylo dáno způsobem jejího života, který má své hlavní těžiště právě a jen v práci), a jednak působením materiální stránky prostoru, která z něj

dělá domov. To, že se kancelář podobá domovu v dětství, hrálo svoji nezapustitelnou roli. Kdybychom modelově omezili chápání tohoto popisu jen na jednání (*agency*) Meadové, značná část jeho smyslu by nám unikla. Domov tu vzniká – stejně jako u příkladu s domy ze vzpomínek na dětství Meadové – společným jednáním či synergií obyvatel domu respektive kanceláře, jejich způsobu života a práce, přemýšlení o domově i vzpomínek na jedné straně a vlastní hmoty domu (místnosti), čili společným, vzájemným působením člověka a věci na straně druhé.

Druhý příklad psaní o domově je vybrán z oblasti soudobé antropologie domova; jedná se o nedávno vydanou knihu Inge Danielsové *The Japanese House: Material Culture in the Modern Home* (Daniels 2010). Japonská kultura bydlení – dekorace, styl a architektura – tvoří určitou ikonickou představu, kterou sdílí západní svět. Danielsová ve své knize nabízí pohled za tento mýtus a sleduje různorodé přístupy k utváření domova, demonstruje vyjednávání potřeb mezi jednotlivci, materiálním světem a sociálními konvencemi. Výzkum

Obr. 2a, b Fotografie z expozice výstavy Inge Danielsové *At Home in Japan – beyond the minimal home* v The Geffrye Museum of the Home v Londýně, vstup do výstavy a pokoj v japonském stylu (zdroj: *Itsumo Japan* <http://itsumojapan.blogspot.cz/2011/08/at-home-in-japan-exhibition-at-geffrye.html>, 21. 4. 2014).

prováděla v oblasti Kansai ve třiceti středostavovských rodinách v městském prostředí. Její zúčastněné pozorování – terénní výzkum doma – zahrnovalo třeba doučování, hlídání dětí, besedování se starými členy domácnosti; v pěti rodinách dokonce vždy téměř celý měsíc bydlela. Domácnosti zahrnovaly rodiny stárnoucích lidí na odpočinku, vícegenerační rodiny, mladé páry i tzv. singles. Kniha se dotýká mnoha aspektů domova od nábytku a *tatami*, přes spaní, jídlo, dávání dárků, sakrální činnosti až po recyklování.

Jako ukázkou vzájemného působení materiality domova a praktik života rodiny lze z mnoha dokladů v knize vybrat historický příklad přechodu od *tatami* k židlím. Tento přechod souvisí se snahou o přeorientování domů – od primárního uctění hostů k zaměření se na rodinný život – a s celkovou modernizací japonské společnosti ve snaze připodobnit se Západu. Během 20. let 20. století zaváděla vláda propagační kampaně, které měly podpořit domov, v jehož středu je rodinný život, a zároveň podpořit zrušení časově náročného zvyku přijímání formálních hostů ve zvláštních místnostech. Kampaně byly zaměřeny na posilování způsobu bydlení s židlemi a souvisely s širší politikou racionalizace každodenního života. Již od přelomu 19. a 20. století byly židle používány ve školách, úřadech, restauracích, a při práci nebo ve škole se tak muži i děti seznámili s tělesnými a prostorovými praktikami, které se pojí s tímto nábytkem. Jeho proniknutí do domácností však bylo mnohem složitější. Architekti přinášeli nová řešení půdorysu domů, v nichž se rodinné obývací prostory dostávaly do centra obydlí, ve skutečnosti si však nové bydlení, kde se prioritou stával harmonický rodinný život před péčí o hosty, mohli údajně dovolit jen bohatí intelektuálové a umělci. Paradoxem je, že když pokoj pro hosty začal mizet z domů bohatých vrstev, původní povědomí o tom, jak v bohatých kruzích správně zacházet s hosty, se začalo šířit jako móda, a tak se tyto pokoje pro hosty dostávaly do prominentního postavení v domech lidí z nových stoupajících tříd v poválečném Japonsku. Kuchyně spojená s jídelnou a obývací pokoj se – spolu s bydlením se židlemi – masivně rozšířily až v šedesátých letech (Daniels 2010: 29–30).

Představa, že život lidí, tedy společnost lze skutečně proměnit prostřednictvím změny materiální kultury, se stala v tomto případě realitou. Působení státu i materiální kultury se zde vzájemně podporují, a materiální kultura domova se stává nástrojem v rukou strůjců sociální změny. Z nastíněného příkladu však vyplývá, jak nejednosměrné a komplikované toto působení je. Místo jednoduchého působení státní kampaně a následného příchodu změny se proces, spolu s bohatnutím společnosti, jakoby na určitý čas zacykluje a dochází k sekundárnímu rozšíření vzorce obývání domu. Tento příklad také ukazuje, jak je podoba

domova ustálená tradicí trvanlivá v čase a že navzdory kampani musely přejít téměř tři generace, aby se nový domov, založený na rodině jako ústředním bodu a se židlemi místo tatami, rozšířil.

V obou vybraných příkladech, ač jsou z textů naprosto odlišných jak žánrem, tak i dobou vzniku, můžeme nacházet sítě aktérů, které vzájemně spoluvytvářejí dané domovy. V prvním případě je to zjednodušeně domov z dětství ve vzpomínkách Margaret Meadové, který prostřednictvím paměti působí na její subjektivní zakoušení a prožívání materiality kanceláře v muzeu. Hmota kanceláře a její zakoušení – a při psaní autobiografie i promýšlení – zase působily na svou obyvatelku, a společně pak všichni tito aktéři vytvářejí domov nebo dojem domova. U druhého příkladu je situace komplikovanější: spolupůsobí tu tradice starého bydlení, jak svou ideou, tak materialitou stávajících domů, i nové bydlení, které se na úkor staré ideje i starých domů prosazuje. Odehrává se vyjednávání domova mezi starými i novými domy – působením propagátorů změny i působením tradice a lidmi, obyvateli domů.

Diskuse: jak věci dělají domov a jak to lze poznat

Symetrický přístup či symetrická antropologie se ukazují jako funkční pro témata analýzy modernity (zejména samotné vědy), pro něž byl tento symetrický přístup navržen; je však možné jeho aplikaci rozšířit i na další témata, jak se to nyní děje? Sám Bruno Latour je k této široké aplikaci a jejímu provedení skeptický (Latour 2007).

Na vybraných příkladech lze vidět, že pokusíme-li se využít optiku symetrického přístupu a zohlednit v textech zmiňované elementy jako aktéry, čili přisoudit jim všem schopnost jednat vůči ostatním, nacházíme různé vzorce, na jejichž podkladě se toto působení odehrává. Od doby obratu k jednání ve společenských vědách (*agentic turn*, přehled viz např. Gibas – Pauknerová – Stella 2011: 23) není hlas věcí nijak zvlášť překvapivý. Málokdy se však autoři zamýšlejí nad ontologickým statusem věcí, tedy nad tím, odkud se jednání věcí bere. V tomto ohledu by se antropologie mohla více inspirovat studii materiální kultury v archeologii, která ve valné většině zachází pouze s věcmi, jejichž uživatelé, tvůrci atd. jsou dávno pryč, a o jejich kontextu v žitém světě lze pouze hypotetizovat (příklady inspirativních prací v antropologii a archeologii: Shanks 2007; Henare – Holbraad – Wastell 2007; Holbraad 2009; Olsen 2010). Většina autorů odkazuje k fenomenologii, nejčastěji na úvahy o věcech (např. Merleau-Ponty 2008: 25–33; či pozdní Heidegger 1968–1969; 1993). Je sice pravda, že donedávna se aplikace fenomenologického přístupu v archeologii omezovala na to, jak lidé zakoušejí krajinu (např. Tilley 1994; 2008),

zejména vizuálně; inspirativní změnu v přístupu k materiální kultuře však přináší mj. autor knihy *In Defence of Things*, výše zmiňovaný Bjonar Olsen (2010). Tento posun by mohl být užitečný i pro antropologii a další obory zabývající se materiální kulturou. Olsen na příkladu starší Heideggerovy fenomenologie ukazuje přístupy k věcem, jejichž bytí je určeno tím, že jsou vždy po ruce (*Zuhandenheit*), připravené pro použití jako například nástroj (ibid.: 69). Většina věcí není, jak píše Olsen, předmětem našich úvah, až do okamžiku, kdy nám něco chybí nebo se daná věc rozbije. Většina věcí mlčí, a Olsen kritizuje dosavadní – fenomenologií inspirované – práce v archeologii, že věnují pozornost marginálním „mluvícím“ věcem (například monumentům) a nikoli této mlčící většině. Ve své knize hlásá návrat k věcem, což zahrnuje i návrat zájmu ke specifické temporalitě (paměti) věcí, díky které je minulost živá i v přítomnosti. Bytí věcí se lze podle Olsena přiblížit tak, že nebudeme komunikační a reprezentační roli věcí vnímat jako primární aspekt jejich bytí (ibid.: 172), protože věci nejsou primárně znaky, ale mají své neverbální kvality a přicházejí k nám zejména jako něco, co máme po ruce jako nástroj k něčemu. Při plnění úkolů jsou věci známé a spolehlivé, jsou na místě a trvají (ibid.: 172–173). Olsen navrhuje zvrátit trend sledování reprezentační role věcí, ale věnovat se věcem primárně jako tomu, co je po ruce.

To, co považujeme za obrat, jenž začal s Latourem a byl také inspirací k úvahám o bytí věcí Bjonara Olsena i o vztahu lidí a věcí u Iana Hoddera a pronikáním teorie akterných sítí do širšího užívání napříč společenskou vědou (a co dáváme do souvislosti s kritikou západní modernity, slonovinové věže západní vědy apod.), bylo určitým způsobem implicitně přítomno i v myšlení představitelů společenských věd už v 19. století. Zde máme na mysli například sociální reformátory, jako byli Ebenezer Howard (1902), tvůrce myšlenky a též projektu zahradních měst, nebo Jean-Baptiste André Godin a jeho realizovaný projekt paláce pro dělníky v Guise, tzv. Familistère, inspirovaný Fournierovým přemýšlením o ideální společnosti (Godin 1983). Tyto dva příklady spojuje s předchozími dvěma texty představa o silném působení materiálního prostředí, ve kterém člověk žije. V představách těchto reformátorů domov, je-li správně vystavěn, může člověka pozdvihovat k lepšímu. Myšlenka modelování společnosti prostřednictvím materiality je vlastní celému modernistickému urbanismu (srov. Vacková 2010), ale využití symetrického přístupu ukazuje právě na nejednostrannost a složitost tohoto působení.

Jsou-li jako v našem případě aktéry věci, které tvoří domov, představy o ideálním domově, vzpomínky, společenská kampaň atd., pak nezodpovězenou otázkou zůstává, v jaké relevanci jsou tyto prvky k jednání člověka, jenž je hlavním

zájmem studia antropologie. Jsou na něm závislé? Je člověk jejich původcem, nebo je jeho jednání od nich odvislé? Je možné přemýšlet o člověku v antropologii prostřednictvím věcí? A jakou roli zde hraje pozice badatele? Jako antropologové jsme navyklí zacházet s hlasy lidí. Jsme si vědomi subjektivní povahy dat, která získáváme od informátorů a respondentů, a máme nástroje, jak s nimi nakládat. Ale pokusíme-li se naslouchat hlasu věcí – dokážeme s nimi nakládat stejně jistě? Proto je pro zacházení s věcmi vyjasněná ontologie věcí klíčovou.

Na obou představených příkladech je vidět, že jednání (*agency*) věcí zahrnuje poměrně komplexní působení. V prvním případě, tedy vyprávění Margaret Meadové o vlastním domově, působí věci, ze kterých se materiální stránka domova skládá, v synergii spolu s obyvatelkou domova, ale v případě druhém (kniha Inge Danielsové) jsou prostředkem k přerodu společnosti a pro prosazení této změny je zapotřebí akumulovat energii všech aktérů, aby změna materiality domova byla vůbec možná; navíc v obou příkladech prostřednictvím věcí působí minulost (tradice), jejímiž jsou nositeli.

Symetrický přístup se v současnosti v antropologii jeví jako platná součást hlavního proudu. Dnes, kdy žijeme na ruinách modernistického světa dichotomií nebo na ruinách snu o modernitě, je kategorie věcí/objektů stále v rámci této tradice konstruována jako opozice vůči člověku, a je do jisté míry stále jeho negativním obrazem. Vyjednávání domova se nevyčerpává modelem synergie ani situací, kdy věci tvořící domov „bojují“ spolu s ostatními aktéry za změnu společnosti či proti ní. Na uvedených příkladech je přesto vidět, že nejasnosti nebo váhání, spojené s nelidskými aktéry například v oblasti zájmu o materialitu domova, jsou důsledkem ne zcela dostatečně propracovaného a šířeji akceptovaného konceptu jak s nelidskými entitami na poli antropologie zacházet a jak překročit stíny dichotomií, které disciplínu rozdělují. Určitou cestu ven z bludiště dichotomií hledala již koncem devadesátých let Donna Harrawayová ve svém *Modest_Witness* (Harraway 1997) nebo nejnověji Rosi Braidottiová v *Posthuman* (Braidotti 2013), ale komplexní paradigmatickou změnu pro antropologii nabídl až Philippe Descola ve své poslední, téměř pětisetstránkové knize *Beyond Nature and Culture* (anglicky 2013). Descola nejprve píše o dnes známé tradici v Amazonii zacházet s určitými pro nás nelidskými elementy, jako by měly morálku a sociální vlastnosti analogické lidským, například s rostlinami či duchy, a uvádí i další příklady z jiných oblastí. Dále představuje čtyři ontologie: animismus, naturalismus, totemismus a analogismus (Descola 2013: 122) a k nim přináležejících šest módů vztahů: výměna, kořistění, dar, produkce, ochrana a předání (ibid.: 333). Na závěr ukazuje, jak stejné módy v jiných ontologiích mohou vytvářet zcela různé

konfigurace. Je otázka, jestli se mu tím skutečně podařilo dojít až za dichotomii přírodní vs. kulturní, ale nabízí určitou cestu jak porozumět a uchopit jednání různých aktérů v rámci různých *milieu*. Symetrický přístup se snaží bariéru dichotomií překročit tak, že bude se všemi aktéry zacházet rovnocenně a soustředí se pouze na sítě, které aktéři utvářejí. Budoucí vývoj ukáže, zda právě Descolova kniha, respektive jím popsané čtyři typy ontologie neodhalují slabinu nebo dokonce nemožnost univerzální aplikace tohoto přístupu.

Jinou verzi jak zacházet s nelidskými aktéry nabízí již výše zmíněný archeolog Ian Hodder ve své knize *Entangled* (2012), která se zabývá komplexními vazbami kolem předmětů, usiluje o rekonstrukci vazeb mezi předměty a člověkem a skrze tyto vazby se snaží věcem porozumět. Nejde mu v pravém slova smyslu o symetrický přístup, ale o nastavení širokého záběru v zájmu o věci. Při zkoumání materiality domova by pak Hodderovy „entanglements“ (propojení) vypadaly jako mapování všech elementů, jež konkrétní domov utvářejí, včetně materiálu, provenience jednotlivých věcí, způsobu jejich výroby atd. Která z těchto cest je nosnější, ukáže budoucnost, nicméně obě, ač s různým prostorem pro jednání věcí, skýtají inspiraci pro praxi symetrického přístupu v antropologii.

Závěr

V obou výše představených příkladech je vidět síť aktérů, které rozkrývájí komplexnost pojmu domova i proces jeho utváření. V porozumění věcem jsme se přitom inspirovali Olsenovým přístupem. Oba příklady spojuje podvojně působení minulosti (jak starých sociálních norem, tak i paměti), která prostřednictvím materiální kultury domova působí, ale která se do hmoty nových či prisvojovaných domů také zapisuje. Je otázka, zda by výsledný obrázek byl stejný, kdybychom věcem rozuměli jinak. Přestože symetrický přístup na poli zkoumání materiality domova rozkrývá komplexní síť a ukazuje složité procesy, jež utvářejí konkrétní domov, je stále na místě určitá skepse, zapříčiněná tím, že zacházení s nelidskými aktéry a propracovaná strategie jak překročit stín dichotomického modelu jsou stále spíše v počátcích. Pro antropologa neznamena problém připustit amazonský způsob chápání reality jako něco pravdivého, platného a relevantního, otevřenou otázkou však zůstává, zda jsme doopravdy sami ochotni, ale hlavně schopni uvažovat perspektivisticky nebo multidruhově o jiných, „neamazonských“ terénech, aniž by naše (západní, evropská, česká) kultura znala nástroje jak s takovou realitou nakládat, jak ji zkoumat. Důsledně a v opravdovém smyslu aplikovaný symetrický přístup vyžaduje komplexní, transdisciplinární spolupráci; na základě výše

uvedených příkladů i teoretických úvah však může v antropologii samotné takový přístup posloužit minimálně, jako určitá ambice jak se nehierarchicky vztahovat k jiným než lidským entitám.

Říjen 2014

Literatura:

- Appadurai, Arjun: 1986 – Introduction: Commodities and the Politics of Value. In: Appadurai, Arjun (ed.): *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press: 3–63.
- Bille, Mikkel – Hastrup, Frida – Sørensen, Tim Flohr (eds.): 2010 – *An Anthropology of Absence: Materializations of Transcendence and Loss*. New York: Springer.
- Birdwell-Pheasant, Donna – Lawrence-Zúñiga, Denise (eds.): 1999 – *House Life: Space, Place and Family in Europe*. New York: Berg.
- Blunt, Alison – Varley, Ann: 2004 – Geographies of home: introduction. *Cultural Geographies* 11: 3–6.
- Braidotti, Rosi: 2013 – *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press.
- Brookes, Barbara (ed.): 2000 – *At Home in New Zealand: History, Houses, People*. Wellington: Bridget Williams Books.
- Buchli, Victor: 1999 – *An Archaeology of Socialism: The Narkomfin Communal House*. Moscow. Oxford: Berg.
- Buchli, Victor: 2002 – Architecture and the Domestic Sphere. In: Buchli, Victor: *The Material Culture Reader*. Oxford: Berg: 207–236.
- Buchli, Victor: 2007 – Astana: Materiality and the City. In: Alexander, Catherine – Buchli, Victor – Humphrey, Caroline (eds.): *Urban Life in Post-Soviet Asia*. London: UCL Press: 40–69.
- Buchli, Victor: 2009 – Households and “Home Cultures”. In: Beaudry, Mary C. – Hicks, Dan (eds.): *Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford: Oxford University Press: 502–517.
- Buchli, Victor: 2010 – Materiality, Melancholy and Memory. In: Borić, Dušan (ed.): *Excavating Memories: The Archaeology of Remembering and Forgetting*. Oxford: Oxbow: 204–210.
- Búriková, Zuzana – Miller, Daniel: 2010 – *Au Pair*. Cambridge: Polity Press.
- Callon, Michel – Latour, Bruno: 1992 – Don’t throw the baby out with the bath school! A reply to Collins and Yearley. In: Pickering, Andrew (ed.): *Science as Practice and Culture*. Chicago: University of Chicago Press: 343–368.
- Cieraad, Irene: 2006 – *At home, An Anthropology of Domestic Space*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Csikszentmihalyi, Mihaly: 1981 – *The Meaning of Things: Domestic Symbols and the Self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daniels, Inge: 2010 – *The Japanese House: Material Culture in the Modern Home*. Oxford: Berg Publishers.

- Descola, Philippe: 2013 – *Beyond Nature and Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Domańska, Ewa: 2005 – Toward the Archaeontology of the Dead Body. *Rethinking History* 9 (4): 389–413.
- Domańska, Ewa: 2006a – The Material Presence of the Past. *History and Theory* 45 (3): 337–348.
- Domańska, Ewa: 2006b – The Return to Things. *Archaeologia Polona* 44: 171–185.
- Dovey, Kimberly: 1985 – Home and Homelessness: Introduction. In: Altman, Irwin – Werner, Carol M. (eds.): *Home Environments. Human Behavior and Environment: Advances in Theory and Research*. Vol 8. New York: Plenum Press: 33–64.
- Dovey, Kimberly: 2002 – *Framing Places: Mediating Power in Built Form*. London: Routledge.
- Forrest, Ray – Murie, Alan (eds.): 1995 – *Housing and Family Wealth: Comparative Perspectives*. London: Routledge.
- Gardner, Andrew: 2009 – Agency. In: Bentley, Alexander – Maschner, Herbert, D. G. – Chippindale, Christopher (eds.): *Handbook of Archaeological Theories*. Plymouth: AltaMira Press: 95–104.
- Gibas, Petr – Pauknerová, Karolína – Stella, Marco: 2011 – Non-humans Social Science: Animals, Spaces, Things. In: Gibas, Petr – Pauknerová, Karolína – Stella, Marco et al.: *Non-humans in Social Science: Animals, Spaces, Things*. Červený Kostelec: Pavel Mervart: 9–29.
- Godin, Jean-Baptiste André [& Guy Delabre; Jean-Marie Gautier (eds.)]: 1983 – *Godin et le familistère de Guise: une utopie socialiste pratiquée en pays picard*. Vervins: Société archéologique de Vervins et de la Thiérache.
- Gurney, Craig M.: 1999 – Lowering the Drawbridge: A Case Study of Analogy and Metaphor in the Social Construction of Home Ownership. *Urban Studies* 36 (10): 1705–1722.
- Hand, Martin – Shove, Elizabeth – Southerton, Dale: 2007 – Home extensions in the United Kingdom: space, time, and practice. *Environment and Planning D: Society and Space* 25: 668–681.
- Haraway, Donna J.: 1997 – Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan_Meets_Onco-Mouse: Feminism and Technoscience. London: Routledge.
- Heidegger, Martin: 1968–1969 – Zrození uměleckého díla. *Orientace* 3 (5): 53–62, 3 (6): 75–83 a 4 (1): 84–94.
- Heidegger, Martin: 1993 – Das Ding – Věc. In: *Básnický bydlí člověk*. Praha: OIKOYMENH a Archiv Jana Patočky: 6–35.
- Henare, Amiria – Holbraad, Martin – Wastell, Sari (eds.): 2007 – *Thinking through Things: Theorising Artefacts Ethnographically*. London: Routledge.
- Hicks, Dan – Beaudry, Mary C. (eds.): 2010 – *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. New York: Oxford University Press.
- Hodder, Ian: 2012 – *Entangled. An archaeology of the relationships between humans and things*. Oxford: Wiley and Blackwell.
- Holbraad, Martin: 2009 – Ontology, Ethnography, Archaeology: an Afterword on the Ontography of Things. *Cambridge Archaeological Journal* 19: 431–441.
- Horský, Jan – Seligová, Markéta: 1997 – *Rodina našich předků*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Howard, Ebenezer: 1902 – *Garden Cities of Tomorrow*. London: Swan Sonnenschein & Co., Ltd.

- Hunt, Pauline: 1989 – Gender and the Construction of Home Life. In: Graham, Allan – Crow, Graham (eds.): *Home and Family: Creating the Domestic Sphere*. Basingstoke: Macmillan Press: 66–81.
- Chapman, Tony – Hockey, Jenny (eds.): 1999 – *Ideal Homes: Social Change and Domestic Life*. London: Routledge.
- Jacobson, David – Liem, Joan H. – Weiss, Robert. S.: 2001 – Parenting from Separate Households: A cultural Perspective. In: Stone, Linda (ed.): *New Direction in Anthropology of Kinship*. London, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers: 229–246.
- Kontos, Pia C.: 1998 – Resisting Institutionalization: Constructing Old Age and Negotiating Home. *Journal of Aging Studies* 12 (2): 167–184.
- Kravets, Olga: 2013 – On Things and Comrades. *Ephemera: Theory and Politics in Organization* 12 (2): 421–436.
- Latour, Bruno: 1993 – *We Have Never Been Modern*. Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, Bruno: 2005 – *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno: 2007 – The Recall of Modernity – Anthropological Approaches. *Cultural Studies Review* 13 (1): 11–30.
- Latour, Bruno – Woolgar, Steve: 1979 – *Laboratory Life*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Law, John: 2009 – Actor network theory and material semiotics. In: Turner, Bryan S. (ed.): *The new Blackwell companion to social theory*. Malden, Oxford and Chichester: Wiley-Blackwell Publishing: 141–158.
- Marcus, Clare C.: 1995 – *House as a Mirror of Self: Exploring the Deeper Meanings of Home*. Berkeley: Conari Press.
- Marshall, Lorna: 1976 – *The !Kung of Nyae Nyae*. Cambridge: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology.
- McCracken, Grant: 1989 – “Homeyness”, A Cultural Account of One Constellation of Consumer Goods and Meanings. In: Hirschman, Elizabeth C. (ed.): *Interpretive Consumer Research*. Provo: Association for Consumer Research: 168–183.
- Mead, Margaret: 1972 – *Blackberry Winter. My Earlier Years*. New York: Pocket Books.
- Merleau-Ponty, Maurice: 2008 – *Svět vnímání*. Praha: OIKOYMENH.
- Miller, Daniel: 1987 – *Material Culture and Mass Consumption*. Basil Blackwell: Oxford.
- Miller, Daniel: 1988 – Appropriating the state on the Council Estate. *Man* 23: 354–372.
- Miller, Daniel: 1994 – *Modernity – An Ethnographic Approach: Dualism and mass consumption in Trinidad*. Berg: Oxford.
- Miller, Daniel (ed.): 1995 – *Acknowledging Consumption*. Routledge. London.
- Miller, Daniel: 2001 – *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*. Oxford and New York: Berg Publishers.
- Miller, Daniel: 2008 – *The Comfort of Things*. Cambridge: Polity Press.
- Miller, Daniel: 2009 – *Stuff*. Cambridge: Polity Press.
- Mussell, Simon: 2013 – *Thinking Things Through: Object Lessons from Kracauer and Adorno*. Paper given at the Sixth International Critical Theory Conference at Loyola University Chicago (John Felice Rome Center), 6–8 May 2013, dostupné z: https://www.academia.edu/3500024/Thinking_Things_Through_Object_Lessons_from_Kracauer_and_Adorno (5. 7. 2014).
- Novák, Aleš: 2009 – *Ztráta věci: studie k vybraným motivům básně R. M. Rilka*. Praha: Togga.

- Olsen, Bjørnar: 2003 – Material Culture after Text: Re-Membering Things. *Norwegian Archaeological Review* 36(2), 87-104. Olsen, Bjørnar: 2010 – *In Defense of Things: Archaeology and the Ontology of Objects*. Lanham: AltaMira Press.
- Olsen, Bjørnar – Shanks, Michael – Webmoor, Timothy – Witmore, Christopher: 2012 – *Archeology: The Discipline of Things*. Berkeley: University of California Press.
- Olsen, W. Scott et al.: 1999 – *When we say we're home: a quartet of place and memory*. Salt Lake City: University of Utah Press.
- Pink, Sarah: 2004 – *Home Truths: Gender, Domestic Objects and Everyday Life*. Oxford, New York: Berg Publishers.
- Reimer, Suzanne – Leslie, Deborah: 2004 – Locating processes of identification: studying the precipitates of re-memory through artefacts in the British Asian home. *Transactions of the Institute British Geographers NS* 29: 314–329.
- Rybczynski, Witold: 1987 – *Home: A Short History of an Idea*. Harmondsworth: PenguinBooks.
- Shanks, Michael: 2007 – Symmetrical Archaeology. *World Archaeology* 39 (4): 589–596.
- Skupnik, Jaroslav: 2010 – Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Spain, Daphne: 1992 – *Gendered Spaces*. Chapel Hill, London: University of North Carolina Press.
- Stone, Linda: 1977 – *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*. New York: Harper & Row.
- Tilley, Christopher: 1994 – *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford: Berg
- Tilley, Christopher et al. (eds.): 2006 – *Handbook of Material Culture*. London: Sage.
- Tilley, Christopher: 2008 – *Body and Image: Explorations in Landscape Phenomenology* 2. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Thomas, Nicholas: 1991 – *Entangled Objects: Exchange, Material Culture, and Colonialism in the Pacific*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Tolia-Kelly, Divya P.: 2004 – Materializing post-colonial geographies: examining the textural landscapes of migration in the South Asian home. *Geoforum* 35: 675–688.
- Valentine, Gill: 1999 – Eating In: Home, Consumption and Identity. *The Sociological Review* 47 (3): 491–524.
- Vacková, Barbora: 2010 – *Prostor, moc a utopie: ideální město a jeho společnost*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity.

Poděkování:

Za poznámky k modelování společnosti v modernitě děkuji recenzentovi tohoto textu.

Contact: Mgr. Karolína Pauknerová, Ph.D., Centrum pro teoretická studia UK / AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, Czech Republic; e-mail: pauknerova@cts.cuni.cz.